

ItK

Publications on History of Literature
Volume 120. Nr. 1. 2016

EDITORIAL BOARD

Gábor Kecskeméti
chief editor

Rumen István Csörsz
senior editor

Mihály Balázs
Ferenc Bíró

István Bitskey

Tünde Császtvay

Péter Dávidházi

Péter Kőszeghy

László Szörényi

György Tverdota

András Vizkelety

*

Sándor Bene
editor of the Book Review column

ADDRESS

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
<http://itk.iti.mta.hu>
itk@iti.mta.hu

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2016. CXX. évfolyam 1. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Kecskeméti Gábor
főszerkesztő

Csörsz Rumen István
felelős szerkesztő

Balázs Mihály
Bíró Ferenc

Bitskey István

Császtvay Tünde

Dávidházi Péter

Kőszeghy Péter

Szörényi László

Tverdota György

Vizkelety András

*

Bene Sándor
a Szemle rovat szerkesztője

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
Internet címünk: <http://itk.iti.mta.hu>
Elektronikus levélcímünk: itk@iti.mta.hu

eredetihez képest új formában (a Goethe-vershez képest is sok a változtatás) közli a pittoreszk történetet, amely – jóllehet Jókai bizonyosan nem tudott a hagyatékából előkerült Goethe-maximáról – kifelé vezetett a korszak hivatalos erkölcsfelfogásából, az irodalomba még beengedhető tematikából. Nyilván az élclapi közlés semlegesítette az esetleges felháborodást. A *Szózat*-átöltöztetés esetében műfajilag nem sok új történet; egyébként Goethe híres verse, a [*Mignon dala*] átíratainak, átöltöztetésének se szeri, se száma,³⁶ s ha Jókai erre nem vállalkozott is, egy kissé távolabbról idecéloz egy népies elbeszélésében, amikor egy leányt így beszéltet: „Hát azt a szép verset tudja-e bácsi Kennst du das Land, wo die Citronen blühen? Nagyon szép vers, Herr Wojta csinálta, a ki írni tanított bennünket.”³⁷

Arany paródiáira joggal terelődött a figyelem, az azonban további vizsgálatra szorul, hogy Jókai miként járult hozzá Arany parodizáló kedvének ébredéséhez vagy ébren maradásához. Mindkettőjükre jellemző, hogy a *Szózat* imaként számon tartását szorgalmazták, s a merő szokássá lett emlegetést, a visszaélést a szöveggel travesztiaival kárhoztatták. Ám ezen túl talán a műfaj történeti jelentőségéről sem feledkezhetünk meg, nem utolsósorban arról a kísérletező kedvről, amely Aranynak is, Jókainak is sajátja volt. S bár Jókai számára nem sok babér termelt, amikor elhagyta a regény s az elbeszélés területét, a gondos kutatás és szövegértelmezés nem pusztán a komikum magyar történetét gazdagíthatja, ha feltárja Jókai ilyen irányú verses próbálkozásait, hanem a Jókai-életmű nyelvi változatainak gazdagságába csodálkozhat bele, méltatja a (naiv?) mesemondóként emlegetett szerző humorát, dús nyelvi fantáziáját.

LOVAS BORBÁLA

Enyedi György szerkesztett prédikációskötete új megvilágításban

A prédikációgyűjtemény triacasainak újrendezése

Enyedi György unitárius püspök beszédgyűjteményét a *Bibliotheca Dissidentium* sorozatban 1993-ban megjelentetett monográfia óta nagyvonalakban feldolgozottak és szakszerűen leírtnak tekinthetők.¹ Bár a kutatások az utóbbi években a gyűjtemény szerkezetének bizonytalanságaira irányították a figyelmet, a korpusz átrendezéséhez eddig nem volt elég adatunk.² A prédikációgyűjtemény feltárásával párhuzamosan Enyedi fő művének, az *Explicationes*nek³ filológiai feltárása is megkezdődött. Míg Simon József főleg a szöveg exegetikai és filozófiatörténeti vonatkozásaival foglalkozott, elemezve nem csupán a mű forrásait, struktúráját, de utóéletét is,⁴ magam az *Explicationes* latin szövegének, valamint magyar fordításának a prédikációgyűjteménnyel való kapcsolatát igyekeztem részletesen leírni. Az eredmények az elemzésben új perspektívákat nyitnak.

A szakirodalom megszokottan három helyet említ a két szövegtörzshöz: az egyik a két szövegtörzs evidens kapcsolatának leírásakor, egy minden *Explicationes*-kiadásban szereplő margináliát, és két, csak a magyar fordításban szereplő fejezetet. A marginália az 1Móz 18 magyarár-

* A szerző junior kutató, az MTA–ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport tagja.

1 KÁLDOS János, BALÁZS Mihály, György Enyedi, Baden-Baden & Bouxviller, 1993 (*Bibliotheca Dissidentium* Tome XV, Ungarländische Antitrinitarier, 2).

2 Lásd pl. KÁLDOS János, *Enyedi György prédikáció-gyűjteményének szerkezete és a prédikációk textológiai vizsgálatának tanulságai*, ErdMúz, 75(2013)/1, 88–120; LOVAS BORBÁLA, *Non multa sed multum: Párhuzamos beszédek Enyedi György prédikációgyűjteményében*, *uo.*, 71–87; Uő, *Másolási stratégiák Enyedi György prédikációinak hagyományozódásában*, StudLitt, 52(2013)/3–4, 79–94; Uő, *Hozzátenni vagy elvenni? Enyedi-prédikációk másolatai és azok kompilációs jegyei = Közkins: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014, 53–72.

3 ENYEDI György, *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti, ex quibus Trinitatis dogma stabiliri solet*, Auctore Georgio ENIEDIO superintendente ecclesiarum in Transylvania, unum Patrem Deum et eius Filium Jesum Christum per Spiritum Sanctum profitentium, [Kolozsvár], [typ. Helta], [1598]¹; [Groningen(?)], [cca. 1670(?)]² (a továbbiakban: *Explicationes* + évszám); Uő, *Az ó es vy testamentvm-beli helyeknek, mellyekből az Háromságról való tudománt szokták állatni, magyazattyyok*, ENYEDI György, Erdély országban az egy Atya Isten, es az ő Sz. Fia, az Iesus Christus felől, Sz. Lélek által ki adatott tudományban eggyező ecclesiáknak püspöke által deák nyelven iratott; TOROKKAI Mátétól [...] magyar nyelvre fordított, [Kolozsvár], [typ. Helta], 1619¹; 1620² (a továbbiakban: *Az ó es vy testamentvm-beli helyeknek... + évszám*).

4 A témában megjelent legújabb könyv: SIMON József, *Explicationes explicationum: Filozófia, irodalom és egzisztencia Enyedi György életművében*, Bp., Typotex, 2016. Legutóbb megjelent tanulmánya: *Zsákmány: Enyedi György esete Pál apostollal, Héliodorossal és Werner Jaegerrel*, ItK, 118(2014), 189–214.

36 VERWEYEN–WIGGING, *i. m.*, 98–103, 223–229.

37 JÓKAI Mór, *Sic vos non vobis = J. M., Népvilág, elbeszélések*, Bp., 1904, 183. Sok ötletet kaptam Lutz RÖHRICH könyveitől: *Der Witz: Figuren, Formen, Funktionen*, Stuttgart, 1977; *Gebärde, Metapher, Parodien*, Düsseldorf, 1967.

zatában a 210. beszédre utal.⁵ A beszéd⁶ a hetedik triacasban, az 1. *Kolozsvári Kódexben*⁷ maradt fenn,⁸ egy hét részből álló, a hagyomány szerint Jeruzsálem (vagyis Kolozsvár) elsíratásáról szóló beszéd-folyam negyedik darabjaként. A prédikációban a *Zsidóhoz írt levél* elemzése közben annak párhuzamos ószövetségi szöveghelyét, Ábrahám és a három vándor történetét vizsgálva Enyedi cáfolja a háromság-hívők érveit az isteni személyek számával kapcsolatban. A szövegrész a beszédben három és fél kéziratos oldalt tesz ki. Bár tudósabb fogalmazású, s hangsúlyjaiban sok esetben eltérő, de nagyjából ugyanilyen hosszúságú a latin *Explicationes* fejezetéhez, míg a magyar fordítás majdnem kétszerese. A fenti esetben talán csak véletlenül maradt meg a prédikációra utaló jegyzet a nyomtatott változatban, és Enyedi kéziratában továbbiak is lehettek, melyek a szerkesztés során estek ki, mivel a szövegpárhuzamokra további példákat is találunk.⁹

Az *Explicationes* második zsolttart magyarázó fejezetében Enyedi a leggyakrabban elemzett sorra, a Zsolt 2, 7-re épít magyarázatait. Ez a fejezet a hatodik triacas zsolttárral foglalkozó beszédháromszával, a két kódexben is fennmaradt 192–194. beszédekkel mutat szövegbeli rokonságot.¹⁰ Az *Explicationes* fejezete kompilálva tűnik fel a prédikációkban, a zsolttárgyarázat fejedelemtükörszerű tanító keretbe kerül. Az *Explicationes* magyar és latin variánsa is több helyen eltér egymástól, ám jellemzően a latin szöveg bővebb.

A 93. beszédet a *Sárospataki Kódex*ből ismerjük, variánsa szerepel az *Explicationes*ben. A szövegegyezések és a prédikáció jellegű fogalmazás azt igazolják, hogy a beszéd egy időben készült a latin fejezettel, sőt még azt is megkockáztatom, hogy a fejezetet a beszédből fordították latinra.¹¹ A latin változat és a prédikáció szövege hosszabb, mint

Toroczkai magyar fordítása. A beszéd feltehetően elhangzott templomban is – ezt azért érdemes megemlíteni, mert a görög szavakra vonatkozó fordítástechnikai magyarázatok a prédikációban is szerepelnek. A beszéd Jn 8, 56-ot adja meg textusként, de a további verseket is idézi, míg az *Explicationes* csak a Jn 8, 58-at magyarázza. A szövegpárhuzamosság azért is fontos, mert a laphiány miatt részlegesen fennmaradt prédikáció gondolatmenetét a teológiai értekezés adott fejezetéből rekonstruálhatjuk.

Az 5. *Kolozsvári Kódex*ben, a hatodik triacas darabjaként töredékesen fennmaradt 195. beszéd¹² annak az *Explicationes*-fejezetnek prédikációválogatata, melyben Enyedi Héliodórosz *Aethiopikájából* való idézeteket használ fel újszövetségi exegetikájában. Simon József nemrégiben kimutatta, hogy a szöveghelyet még a 20. században is használták és idézték. Simon tanulmányában Wilhelm Werner Jaeger bázeli klasszika-filológus 1915-ös tanulmányából, valamint Adolf Jülicher német teológus 1916-ban megjelentetett, Erasmus Schmied 1658-as kommentárjaira támaszkodó elemzéséből kiindulva bemutatja Enyedi 16–18. századi recepcióját, olyan szerzőket felvonultatva, mint Albert Graver, Nicolaus Hunnius, Lambert Bos, Georg Raphael, Daniel Whitby, Thomas Bennet, Richard Ellis vagy Johann Christian Wolff. Ismertetéséből az is kiderül, hogy mind a 18., mind a 20. században tisztán látták a Fil 2, 6 és a Héliodórosz közötti nyelvi párhuzamok értelmezését vizsgáló összefoglaló munkák szerzői, hogy az elemzések, összevetések ősforrása Enyedi könyve.¹³ Az *Explicationes* Fil 2, 6-ot magyarázó fejezetei igen terjedelmesek, a latin fejezet majdnem harminc, míg a magyar fordítás kis híján ötven oldalt tesz ki. A beszéd, amely ezeknek párhuzamos szövegét tartalmazza, és amelyet eddig nem elemzett a szakirodalom, sajnos nem sokkal azelőtt szakad meg, ahol Enyedi rátérne a Héliodórosz-szöveget is megmozgató magyarázatra. Lehetséges, hogy ide kapcsolódtak a szerkesztett prédikációskötet ezt követő beszédei is, de ezekből sajnos még töredék sem maradt fenn. A szöveghelyek összevetéséből jól látszik, hogy a prédikáció vázlatosabb, egyszerűbb nyelvezetet használ, mint az *Explicationes* bővebb fejezetei, de ugyanazt a gondolatmenetet követi.¹⁴ Bár a prédikáció esetében egy csonkán fennmaradt, sokadik másolatról van szó, feltételezhetjük, hogy annak idején tartalmazta a Héliodórosz-példákat is, s hogy akár többször is elhangzott a szószékről a korabeli Erdélyben.

Míg a latin *Explicationes*ben csupán egyetlen konkrét prédikációra utaló hivatkozás szerepel (a már említett 210. beszédre utaló marginália), a mű magyar fordításában még

12 195. beszéd, K5, 148r–152v (fragm.), Christus quomodo aequalis Deo? Fil 2, 5. Azon indulat legyen bennetek, az mely volt az Jézus Krisztusban, ki mikor az Istennek (formájában) ábrázatjában volna etc.

13 SIMON, Zsákmány..., i. m., 206–213; Uő, *Explicationes explicationum*, i. m., 193–229.

14 Azt, hogy a beszéd párhuzamosan építkezik az *Explicationes* szövegével, itt nincs hely részletesen elemezni, ezért csak a fejezet és a beszéd felosztásának leírását mutatom meg. *Explicationes*, 1598, 307: „Nam omnino agit hic Paulus de triplici statu & conditione Christi. Primus est dignitatis. Secundus est humilitatis. Tertius exaltationis.” Az ó es vy testamentvm-beli helyeknek..., 1619, 1620, 516: „Mert az Christusnak ugyan három Allapattyarol, es Conditiojarol szol itt az Apostol: Az első Allapottya, az Meltóság. Az másik, az Alázatosság. Az harmadik, az Felmagasztalás.” 195. beszéd, K5, 149r: „Vagyon pedig ez igiknek három része. Mert elsőben íratik meg az Jézus Krisztusnak dicsőséges és méltóságos állapotja. Másodsor az ő alázatos és nyomorult mivolta. Harmadsor az ő alázatosságának és engedelmségének haszna és jutalma.”

5 *Explicationes*, 1598, 26. Az ó es vy testamentvm-beli helyeknek..., 1619, 1620, 37; *Explicationes*, 1670, 26.

6 210. beszéd, 1. *Kolozsvári Kódex* (a továbbiakban: K1, lásd alább), 92–100, Zsid 13, 1: De hospitalitate. Az atyafiúi szeretet maradjon meg. Az szállásadról el ne feledkeztek etc.

7 1. *Kolozsvári Kódex*, Kolozsvár, Academia III., jelzet: Ms. U. 737/1. A cikkben említett további kódexek: 2. *Kolozsvári Kódex* (K2), Kolozsvár, Academia III., jelzet: Ms. U. 737/2; 3. *Kolozsvári Kódex* (K3), Kolozsvár, Academia III., jelzet: Ms. U. 737/3; 4. *Kolozsvári Kódex* (K4), Kolozsvár, Academia III., jelzet: Ms. U. 737/4; 5. *Kolozsvári Kódex* (K5), Kolozsvár, Academia III., jelzet: Ms. U. 1228; *Székelykeresztúri Kódex* (Sz), Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár, jelzet: 0439; *Marosvásárhelyi Kódex* (M), Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár, jelzet: 0636; *Sárospataki Kódex* (S), Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára, jelzet: Kt. 7.

8 Ezt a szövegpárhuzamosságot KÁLDOS János már elemezte tanulmányaiban, pl. *Enyedi György prédikációinak szöveg-hagyománya = Érték és értelmezés*, szerk. BOKA László, SIRATÓ Ildikó, Bp., Gondolat–OSZK, 2010, 190–192.

9 A prédikációgyűjteményben fellelhető kompilált szöveghelyekről a fentebb idézett tanulmányokban részletesebben beszámoltam, ezért a továbbiakban csak felsorolás szintjén említem e helyeket.

10 192. beszéd, K5, 130v–136v. Frustra temunt contra Deum homines. Zsolt 2, 1. Mit tegzelőnek! az pogánok és az nemzetségek elmélkednek haszontalan dolgok felől? Etc.; 193. beszéd, K5, 136v–142r. Quomodo Christus filius Dei. Zsolt 2, 7. Hirdetem az Úrnak végezését, ki azt mondta énnekem: Én fiam vagy te, én ma szültelek tégedet etc.; 194. beszéd, K5, 142r–148r. De Regno Christi. Zsolt 2, 8. Kérjed éntöllem és adom tenéked az pogánokat etc. A beszédek ugyancsak megtalálhatók a *Székelykeresztúri Kódexben*: 192. beszéd, Sz. 618[518]–634[534]; 193. beszéd, Sz. 634[534]–643[543]; 194. beszéd, Sz. 643[543]–656[556].

11 Fontos itt megjegyezni, hogy a 93. beszéd és a 2. zsolttárra épülő beszédfejezet (192–194. beszéd) több, a beszédgyűjteményben máshol eddig nem talált forrást használ. Ez talán érv lehet amellett, hogy a beszédek eredeti vázlatai, változatai valószínűleg egy időben készültek.

két fejezet tartalmaz az egyházi beszédekre való utalást. Itt nem csupán hivatkozás történik: ezeket a fejezeteket Toroczkai Máté Enyedi prédikációiból emelte át a magyar nyelvű változatba, az ószövetségi könyvek magyarázatainak végére illesztve őket.

Elsőként említem a prédikációrészletek közül a 187. beszéd második felét.¹⁵ Az argumentatív *ők azt mondják, mi erre azt válaszoljuk* struktúrában felépített szöveg jól szerkesztett, és teljesen alkalmas tudós-tanító jellegű prédikációként való előadásra. Érdekessége a szövegváltozatoknak, hogy míg a prédikáció eleje kevésbé jegyzetelt, a második, az *Explicationes*be is beillesztett felének margináliáiban és szövegközi megjegyzéseiben részletes jegyzetek igazítják el az olvasót az argumentáció szerkezetének megértésében. Ezek közül a prédikációgyűjteményben sem megszokott jegyzetek közül meglepő módon minimális számú került be a nyomtatott változatba.

A második jelölt forrás a harmadik triacas 82. prédikációja, amelyből eddig nem ismertünk másolatot. De mielőtt feltárnám az *Explicationes*-fejezet forrását, részletesen kell szólnom a 2. *Kolozsvári Kódex*ről, melyről eddig azt gondoltuk, hogy a gyűjtemény első triacasát tartalmazza. Enyedi beszédeinek rendszerezésekor a 2. *Kolozsvári Kódex* mindig problémát okozott. Néhány pontban összegezhethetjük, miért: (1) A többi triacasokat tartalmazó kötetten ellentétben a kódexben nem harminchárom, hanem csak harminc beszéd szerepel.¹⁶ (2) A beszédek utólag számozottak, a beszéd-számozás a kódexben elfoglalt sorrenden alapul. (3) A kötet a másoló megjelölése szerint a harmadik centuria beszédeit tartalmazza.¹⁷ (4) A más kódexekben és az unitárius egyháztörténetben¹⁸ lévő hivatkozások nem egyeznek a kódex beszédeivel.¹⁹ (5) Az unitárius egyháztörténetben teljes szövegével szereplő könyörgés, amellyel Enyedi az első triacas prédikációit vezette be, eltér a 2. *Kolozsvári Kódex* elején lévő

15 187. beszéd, K5, 101v–108v. Mik 5, 2. *Te, Betlehem Ephrata, kiseded vagy az Júdának ezeri közt, tebelőlled jó ki énnekem etc.; Az ó es vy testamentvm-beli helyeknek...*, 1619, 1620, 192–201. Michaeas propheta könyvéből. Cap. 5. v. 2. Ex Contione ejusdem G. Enyedi. 187. *Es te Betlehem Ephrata, kitsid vagy ugyan, Iudanak eszeri köszt, de te belőlled jó énnekem ki, az ki Izraelben uralkodó lészen, es az ó ki jöveteli sok üdőtől fogva az örökké való napoktól fagva [!]*.

16 Nem csonka kötetről van szó, ezt az index megerősíti.

17 K2, 3r (1): „Centuria Tertia Concionum Gyeorgii Enyedi.”

18 KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Unitario-Eclesiastica Historia Transylvanica*, szerk. KÁLDOS János, bev. BALÁZS Mihály, lekt. LATZKOVITS Miklós, Bp., Balassi, 2002; UŐK, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*, I, ford. MÁRKOS Albert, bev. BALÁZS Mihály, s. a. r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2005 (a továbbiakban: EUET). Jelen dolgozatban az egyszerűség kedvéért csak a munka magyar fordításának lapszámait idézem.

19 Néhány példa: A kódex tekintetében értelmezhetetlen adatot találunk a 7. beszéd kapcsán az unitárius egyháztörténetben (EUET, 342–343): „[Hunyadi Demeter] fiatal korában zajlott le az isteni tisztelet megtisztítása, amiről Enyedi György így ír az első Triacas 7. prédikációjában az ApCsel 17-ről szólván: Mivel Isten nemzetsége vagyunk [...]” Ez a hivatkozott prédikáció nem azonos a 2. *Kolozsvári Kódex* 7. beszédével, a textus maga nem szerepel a ma ismert textusok között. A 2. *Kolozsvári Kódex*ben található darab egy beszédpár második része, mely Jak 3, 9-re épül. A 25. beszéddel kapcsolatban, mely a 2. *Kolozsvári Kódex*ben (számozatlanul) a *De Ascensione Christi* címen szereplő, az ApCsel 2, 33-ra épülő beszéd, a következőket írják Kénosi Tözsérék (uo., 578): „Érdekes megjegyzés olvasható az akkori diákokról Enyedi György püspöknek egyik prédikációjában. Megtalálható pedig ez a beszéd az első Triacasban a 25. szám alatt. Ebben 1Tim 3, 1–2 alapján szól a ruházkodásról, lábbeliről, hajviseletről...”

praemeditatio szövegétől. (6) Kérdésekre ad okot a 13. beszéd egy hivatkozása is. Káldos János erről a következőket mondja: „Azonban a K2 másolója előtt is ismert volt a triacasbeosztás, hiszen [...] a triacasbeosztás szerint hivatkozik a 27. beszédre (Vide alia Concio[ne] 27. ex prima Triacadum). E hivatkozás alapján eddig szinte biztosan állíthatjuk, hogy a centuria-beosztást soha nem használták a triacas-csoportosítástól függetlenül.”²⁰ Annak ellenére, hogy elvileg a kódexen belüli, vagyis az első (vagy annak titulált) triacas egyik beszédére utal itt a másoló, használ triacas-számozást. A *Marosvásárhelyi Kódex* ráadásul a hivatkozást tartalmazó 13. beszédet a harmadik triacas darabjai közé sorolja.²¹ (7) A *Marosvásárhelyi Kódex*, mely négy, a 2. *Kolozsvári Kódex*szel közös beszédet tartalmaz, a harmadik triacas darabjaiként jelöli meg azokat. Bár ez a másolat nem kiemelkedő minőségű, nehéz azt feltételezni, hogy következetesen rosszul hivatkozott a másolója. (8) A 2. *Kolozsvári Kódex* négy beszéde párhuzamos a *Sárospataki Kódex* harmadik triacast tartalmazó részének beszédeivel.²²

A 2. *Kolozsvári Kódex* szövegének rendezése és a gyűjtemény egészében való precízebb elhelyezése eddig nem történt meg, és a különböző elméletek közül az a feltetelezés tűnt legelfogadhatóbbnak, hogy egyéni válogatásról lehet szó, mely a triacas-struktúrával párhuzamosan alakult ki, így kaphatott centuria-számozást.²³ Az *Explicationes* magyar fordításába illesztett 82. beszédből való részlet elemzése azonban olyan eredményekkel szolgált, mely lehetővé teszi most a szövegkorpusz átrendezését. A beszédészlet egy nagyon rövid fejezetben szerepel, egy oldalt csak a címmel és a bibliai idézettel együtt tesz ki, és első olvasatra is beszélt jellegű szövegnek tűnik. Egy *hogy-gyal* kezdődik a magyarázat, és egy prédikációba illő fordulattal záródik: „De erről másszor többet.”²⁴ A hivatkozott 82. beszédből a *Sárospataki Kódex*ben nincs másolatunk, mivel a kódex eleje csonka. A prédikációgyűjtemény szövegének átírása során azonban előkerült a két bekezdés, méghozzá a 16. beszédben.²⁵ Az inkriminált rész a Jer 27, 4-re épülő magyarázatban szerepel.

20 KÁLDOS, *Enyedi György...*, i. m., 92.

21 13. beszéd, M, 179: „Ex con. Geor. Enyedi 3. Triac.”

22 Erről bővebben: KÁLDOS, *Enyedi György...*, i. m.; LOVAS, *Non multa sed multum*, i. m.

23 A korpuszban csupán két esetben találunk centuria-beosztást, eddig egyiket sem sikerült megmagyarázni. A másik az 1. *Kolozsvári Kódex*, ahol a másoló a triacas-szám mellett tünteti fel a centuria-számot: „Concionum Georgii Enyedi Centureae primae Triacas Septima”.

24 *Az ó es vy testamentvm-beli helyeknek...*, 1619, 1620, 191–192.

25 16. beszéd, K2, 76r (147)–81r (159). Jer 27, 4–5. *Causae durationis et ruinae impiorum. Ezt mondja az seregeknek Ura, az Izraelnek Istene: Ezt mondjátok az tü uratoknak. Etc.*

<p><i>Az ó es vy testamentvm-beli helyeknek...</i>, 1619, 192.²⁶</p>	<p>16. beszéd, 2. Kolozsvári Kódex, 77v (150).</p>
<p>Ieremias Prophetából Cap. X. v. 11.</p> <p><i>Az Istenek kik az mennyet es Földet nem teremtték ell vésszzenek, az Föld fellyül, es az Egh alól.</i></p>	<p>[...]</p>
<p>In concione 82. de his verbis ita loquitur. Idem G. Enyedi.</p>	<p>[...]</p>
<p>Hogy pedig az mi velünk ellenkező Atyafiak, ez mondásból mi ellenünk, (avagy inkább az igaz Isten fia ellen) imígy okoskodnak.</p>	<p>Hogy pedig az művelünk ellenkező atyafiak ez mondásból mű ellenünk (avagy inkább az Isten fia ellen) imígy okoskodnak.</p>
<p>Az Christus, ugjmond, az ti itiletetek szerént, nem teremttette az mennyet es földet: Tehát az Ieremias átka szerént el kel veszni, ide semmiképpen nem illik.</p>	<p>Az Krisztus, ugymond, az tü itiletetek szerént nem teremttette az mennyet es földet, tehát az Jeremiás átka szerént el kell veszni. Ide semmiképpen nem illik.</p>
<p>Mert az mint meg hallád, es akar kajs meg olvashattja ot á Prophetanal: szól á Babyllioniai balvánj Istenekről, kiket az Poganok hamissan Isteneknek tartnak vala, nem szöll azokról az Istenekről, az kiket az igaz Isten teszen Istenekké, Urakká.</p>	<p>mert az miképpen meghallád és akárki is megolvashatja ott az prófétánál, szól az babilóniai bálvány istenekről, kiket az pogánok hamissan isteneknek tartottak. Nem szól azokról az istenekről, az kiket az igaz Isten teszen istenekké és urakká.</p>
<p>Mert ha ez mondas közönségesképpen igaz volna, tehát az Kiralyok, Birak, es Fejedelmek-is, ez átok alá vettettek volna: kik nem teremttették az mennyet es földet, de meg is az iras Isteneknek híja Psal. 81. Ioan. 10.</p>	<p>Mert ha ez mondas közönségesképpen igaz volna tehát, az királyok, bírák, fejedelmek is ez átok alá vettettek volna. De mégis az Írás isteneknek mondja Psal. 81. Joan. 10.</p>
<p>Senki pedig nem oly szemtelen hogy ezeket az átok alá rekeszsze, mert ez illyen Isteneket ő maga az igaz Isten teszi Istenekké, es ezek nem rontyak, hanem inkább építik az ő tisztességét. Illyen Isten pedig az Christus-is. Tehát nem illik semmiképpen ő reaja á Jeremiás mondas. De erről másszor többet.</p>	<p>Senki pedig nem oly szemtelen, hogy ezeket az átok alá rekesse. Mert az illyen isteneket az Isten ő maga teszi istenekké, és ezek nem rontják, hanem építik az ő tisztességét. Illyen isten pedig az Krisztus. Tehát nem illik semmiképpen reaja ez mondas Jeremiásnak. De erről másszor többet. [...]</p>

26 A nyomtatvány és a kézirat szövegét a jobb összevethetőség kedvéért párhuzamosan rendeztem. (L. B.)

Eddig azt gondoltuk, hogy a 2. Kolozsvári Kódex prédikációi az első triacashoz tartoztak, azonban Toroczkaik itt egyértelműen a 82. beszédként, tehát a harmadik triacas elemeként hivatkozik az idézett szöveghelyre. Ha alaposabban megvizsgáljuk a beszédgyűjtemény szerkezetét, az is feltűnik, hogy éppen hatvanhat a különbség az idézett és a kéziratban szereplő beszédszám között. Ez nem egy triviális matematikai tény csupán, hiszen két triacas hossza pontosan hatvanhat beszéd. Ha a 16. beszédet elcsúsztatjuk két triacassal, akkor a helyére kerül: a 82. szám alá.

Annak pedig, ha áthelyezzük a 16. beszédet a harmadik triacasba, további folyamányai is lesznek, melyeket újfent pontokba foglalok: (1) Az átszámozás azt jelenti, hogy nem csupán ezt az egy beszédet, de a 2. Kolozsvári Kódex teljes anyagát át kell helyezni az elsőből a harmadik triacasba.²⁷ (2) Az újrendezés során érthetővé válik a párhuzamos beszédek kérdése: azok nem csupán párhuzamosak, hanem egy beszéd variánsai. (3) Azonosítani lehet azokat a töredékesen fennmaradt beszédrészeket is, melyeket a Sárospataki Kódex tartalmaz, ugyanis ugyanezek a szöveghelyek szerepelnek a 2. Kolozsvári Kódex átszámozás után megfelelően a beszédekben. (4) A Marosvásárhelyi Kódexben szereplő beszédvariánsok a helyükre kerülnek a harmadik triacasban, vagyis nem hibásak a kódex triacas-jelzései. (5) Helyükre kerülnek azok az utalások, amelyek az eddig nem ismert harmadik triacasbeli beszédekre vonatkoztak.²⁸ (6) Feltételezhetjük, hogy a 2. Kolozsvári Kódex centuria-jelölése hibás, valószínűleg a másoló csak arra emlékezett, hogy számokon alapuló rendszer harmadik szövegcsoportjáról van szó, esetleg a triacas-számozást és a mellette szereplő centuria-számozást mosta össze.²⁹

Annak, hogy a 2. Kolozsvári Kódex anyaga miért rövidebb, az a magyarázata, hogy a másoló önkényesen kihagyott három beszédet. Ezek azonban szerepelnek a Sárospataki Kódexben. Az egyik az a 93. beszéd,³⁰ melynek variánsa megjelent az *Explicationes* fejezeteként. Bitai János a Biblia görög szöveghelyeinek magyarázatát talán nem tartotta praktikusnak lemásolni. A másik kihagyott beszéd a 97. számú,³¹ politikai tárgyú, a háborúk veszedelmes voltáról és kétes kimeneteléről szól. Megtudjuk belőle, hogy a felelőtlenül kezdett háború nemcsak az uralkodót, de népét is veszedelembé sodorja. Ez a beszéd valószínűleg politikai tartalma miatt nem nyerte el a másoló tetszését. Ne feledjük, a 2. Kolozsvári Kódex másolásának idején 1664-ben járunk, Apafi Mihály fejedelemsége kezdetén, a dicsőséges hadjárat és a vasvári béke hónapjaiban. A harmadik elhagyott beszéd Kakas István hitvesének temetése alkalmából 1594 júliusában

27 Az átrendezett beszédszámok a következőképpen alakulnak: 1 = 67, 2 = 68, 3 = 69, 4 = 70, 5 = 71, 6 = 72, 7 = 73, 8 = 74, 9 = 75, 10 = 76, 11 = 77, 12 = 78, 13 = 79, 14 = 80, 15 = 81, 16 = 82, 17 = 83, 18 = 84, 19 = 85, 20 = 86, 21 = 87, 22 = 88, 23 = 89, 24 = 90, 25 = 91, 26 = 92, 27 = 94, 28 = 95, 29 = 96, 30 = 98.

28 Így például az 1. Kolozsvári Kódexben lévő jegyzet a 204. beszéd utáni dispositióban (K1, 25r [47]): „Vide Concione. 86. super Cap. ad. Rom. 8. in 3. triacas.”

29 Érv lehet emellett az is, hogy a kódex utolsó beszéde (a kihagyott temetési prédikáció előtti, vagyis a 98. beszéd) után Bitai János a következő megjegyzéssel zárja a másolatát (162v [323]): „Finis huius Centuriae.”

30 93. beszéd, S/1, 288–305. Concio natalis. Jn 8, 56. *Ábrahám az tü Atyátok kívánta, hogy láthassa az én napomat, látta és örült rajta.* Etc.

31 97. beszéd, S/1, 341–352. 2Kir 14, 8. *Akkor küldte Amasiás követeket Jóáshoz, a Joakház fiához, ki Jehumnak fia volt.* Etc.

elmondott halotti prédikáció.³² Utóbbival kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy bár a hagyomány szerint Enyedinek számos halotti beszéde forgott közkézen,³³ és az egyetlen nyomtatásban megjelent beszéde is egy halotti oráció,³⁴ a fennmaradt anyagban ezt az egy temetési beszédet ismerjük szövegszerűen. A gyűjtemény egyéb kódexeiből kiderül, hogy a halotti, temetési beszédeket nem mindig másolták be a prédikációk közé, hanem külön gyűjteményekbe írták.³⁵ Talán ez esetben is így maradt ki a darab a triacas beszédei közül.

Összefoglalva: a folyamatban lévő kutatások, melyeknek egyik eredménye a prédikációk kiadása lesz, jól mutatják, hogy érdemes az *Explicationes* és a fennmaradt prédikációk anyagát együtt vizsgálni. A párhuzamos helyek vizsgálatára derített fényt arra, hogy a 2. *Kolozsvári Kódex* a harmadik triacas anyagát tartalmazza. S bár ez azzal jár, hogy a gyűjtemény elejét, az első triacas anyagát lényegében elvesztettnek kell tekintenünk, a harmadik triacas teljessé vált, a prédikációk teljes hosszukban, sok esetben több variánsban is rendelkezésünkre állnak, ezáltal sok olyan probléma is megoldódik, amelyek az egész korpust érintő utalásokkal, forrásokkal és datálásal kapcsolatosak. Emellett azt remélem, hogy nem csupán a dátumok, az idézetek meghatározása és egyes esetekben gondolatmenetek rekonstrukciója lesz könnyebb a nyomtatott szövegek felhasználásával, de a prédikációgyűjtemény is új megvilágításba kerül egy olyan munka párhuzamos szöveggörnyezeteként, mely a korabeli Magyarországon és Európában az egyik legtöbbet forgatott és magyarázott, Erdélyben írt teológiai munka volt.

VÁMOS VIOLETTA

Apollo és a Délszaki tündér

Ovidiusi elemek a *Zalán futásában*

A szerelmi szál problematikussága

A *Zalán futásának* szerelmi története különlegesnek nevezhető,¹ mivel a szöveg szintjén epizodikusán illeszkedik a műbe, illetve az eposz tárgyilagos elbeszélésvilágához képest szokatlanul lírai hangvételű.² A művel foglalkozó tanulmányok javarészt ki is térnek a szerelmi szál kérdéses pontjaira, például az Ete–Hajna szerelemre. Bodányi Aranka 1908-ban publikálta Hajna és Ete epizódjáról szóló tanulmányát;³ ez volt az első olyan írás a *Zalán futása* recepciótörténetében, amely a romantikus honfoglalási eposz mellékszálára fókuszálva megnyitotta egy másik szemszögből való elemzés lehetőségét is.⁴

Narratológiai szempontból az egyik legújabb tanulmány, amely komplex elemzést nyújt a *Zalán futásáról*, Szőrényi László tollából származik.⁵ Szőrényi szerint szinte egyértelműen kimutatható a *Zalán futása* tükrös szerkezete, amelyben fontos helyet foglal el az Ete–Hajna szerelmi szál, amely kicsinyített mása az eposzban elhangzó Zámír-történet, egy ún. „minieposz”.⁶ A „bodrogközi idillnek” több tanulmány fontos szerepet tulajdonít, Martinák János szerint e jelenetek célja az *evasio*, azaz a harcokból való elvagyódás.⁷ Több tanulmány megemlíti, hogy Vörösmarty a *Zalán futása* érzel-

* A szerző a PPKE BTK magiszteri hallgatója.

- 1 A *Zalán futása* történetének illeszkedését a Vörösmarty által tervezett mitológiai koncepcióba lásd: GERE Zsolt, „*Hat gím jöve sebtén elébe*”, ITK, 104(2000), 454–496.
- 2 Hajna karaktere például kiemelt fontosságú a *Zalán futásában*. Ezt Kiss Ernő tanulmánya is igazolja, miszerint az eposzban elhangzó három invokáció közül az egyik Hajna bemutatásakor ékelődik a szövegbe. Vö. Kiss Ernő, *Vörösmarty és Vergilius*, KerMagv, 37(1902), 92–102, itt: 94.
- 3 Hajna és Ete búcsújában egy homéroszi cselekményelemet, Hektór és Andromakhé búcsúját azonosítja BODÁNYI Aranka, *Ete és Hajna epizódja Vörösmarty Zalán futásában*, Bp., Légrádi Testvérek Könyvnyomdája, 1908, 14. Ehhez kapcsolódik Kiss Ernő tanulmánya, ami az Etét gyógyító Hajna előképét az Aeneas gyógyító Venusban véli fölfedezni. I. m., 96.
- 4 Korábbi elemzéseken az esztétikai – pl. TOLDY Ferenc, *Aesztetikai levelek Vörösmarty Mihály épikus munkájáról*, Pest, Eggenberger és Müller, 1827; SZERB Antal, *Vörösmarty-tanulmányok*, Bp., Minerva, 1930 –, ill. a filológiai – pl. LOÓSZ István, *Zalán futása és az Iliász*, EPhK, 32(1908), 6–20; CSÉNGERY János, *Homeros*, Bp., Franklin-Társulat, 1907, 151–157 stb.) – elemzések értendőek.
- 5 SZŐRÉNYI László, „*S hű a haladékony időhöz*”: *Kompozíció és történetiszemlélet a Zalán futásában* = „*Ragyognak tettei*”: *Tanulmányok Vörösmarty Mihályról*, szerk. STAUD Géza, KERÉNYI Ferenc, Székesfehérvár, Fejér Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya, 1975, 7–46.
- 6 *Uo.*, 23.
- 7 MARTINÁK János, *A honfoglalás kori Bodrogköz megjelenítése a Zalán futásában*, Széphalom, 2005, 119.

32 99. beszéd, S/1, 364–373. 1Thessz 4, 12. *Nem akarom pedig atyámfia, hogy tudatlanságban legyetek az elaludtak felől*. A címsorban a másoló megemlíti a halál és a temetés idejét is (S/1, 364): „Habita ad tumulum uxoris Stephani Kakas quae mortua et sepulta est 7. Julij A. D. 1594.”

33 Vö. KÁLDOS, *Enyedi György...*, i. m., 196.

34 ENYEDI György, *Oratio Funebris ad Tumulum Clarissimi Viri Dni Demetrii Hunyadini Superintendentis Ecclesiarum Unum Deum Patrem et Mediatorem Jesum profitentium, ac Pastoris Claudiopolitani*, Kolozsvár, 1592. Példánya ma nem ismert.

35 A gyűjtemény még egy helyen utal halotti beszéd(ek)re, a második triacas végén. A 65. és 66. beszédet egy sajnós szövegében nem ismert temetési beszéd követi, mely a 3. *Kolozsvári Kódex* indexében így szerepel: „Isaiae 57. Concio funebris.” A valószínűleg az Ézs 57, 1–2-re épülő beszédet a kódex végén található jegyzet szerint Budai Tamás halála és temetése alkalmával mondta el a püspök (Budai Tamást 1593. nov. 6-án temették el a kolozsvári nagytemplomban), és a szintén Budai halálára írt 65. és 66. beszéddel ellentétben Lisznyai Gyárfás egy másik gyűjteményébe másolta be. A 4. *Kolozsvári Kódex*ben a másoló szintén megjegyzi, hogy a kérdéses temetési beszédet a harmadik triacas végére másolja találja az olvasó. A másolók által jelzett kötetek egyike sem maradt fenn.